

Istraživanje o nasilju i diskriminaciji
nad ženama, djevojkama
i djevojčicama s invaliditetom
i vidovima podrške koja je potrebna
njima i njihovim porodicama

IZVJEŠTAJ

**Istraživanje o nasilju i diskriminaciji
nad ženama, djevojkama
i djevojčicama s invaliditetom
i vidovima podrške koja je potrebna
njima i njihovim porodicama**

IZVJEŠTAJ

Istraživanje o nasilju i diskriminaciji nad ženama,
djevojkama i djevojčicama s invaliditetom
i vidovima podrške koja je potrebna njima i njihovim porodicama

IZVJEŠTAJ

Izdavač:

Inicijativa mladih s invaliditetom Boke (I MI Boke)
Stari grad br. 454, 85330 Kotor
+382 (0)68 022 803
info@imiboke.me
<https://imiboke.me/>

Za izdavača:

Miroslava-Mima Ivanović

Autorka:

Miroslava-Mima Ivanović

Istraživačice:

Ana Novaković-Kečina
Dunja Samardžić
Julijana Cicović-Maslovar
Sonja Vasić

Dizajn:

Darija Begić

CIP - Каталогизacija u publikaciji
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-819-07-1
COBISS.CG-ID 21556484

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
1. UVOD.....	7
2. PRAVNI OKVIR	9
3. ISTRAŽIVANJE O NASILJU I DISKRIMINACIJI NAD ŽENAMA, DJEVOJKAMA I DJEVOJČICAMA S INVALIDITETOM I VIDOVIMA PODRŠKE KOJA JE POTREBNA NJIMA I NJIHOVIM PORODICAMA.....	12
3.1. Metodologija i uzorak Istraživanja.....	12
3.2. Rezultati individualnih intervjua.....	14
3.3. Rezultati fokus grupa	20
4. ZAKLJUČCI I PREPORUKE.....	22
LITERATURA I REFERENCE.....	24
ANEKS I: VODIČ ZA INDIVIDUALNE INTERVJE ZA ŽENE I DJEVOJKE S INVALIDITETOM.....	25
ANEKS II: VODIČ ZA INDIVIDUALNE INTERVJE ZA ČLANOVE/ICE PORODICA ŽENA, DJEVOJKA I DJEVOJČICA S INVALIDITETOM	28
ANEKS III: VODIČ ZA FOKUS GRUPE S AKTIVISTKINJAMA I PREDSTAVNICAMA ŽENSKIH ORGANIZACIJA I RELEVANTNIH INSTITUCIJA	31

PREDGOVOR

Crnogorsko društvo je patrijarhalno sa tradicionalnim rodnim vrijednostima i ulogama. Vrijednost žene se procjenjuje u odnosu na njenu sposobnost da se ostvari u ulozi **dobre i uzorne supruge, majke i domaćice**. Ove uloge, prema shvatanju koje je uvriježeno u društvu **su teško ostvarive bez punih fizičkih, mentalnih i intelektualnih sposobnosti**. Ove predrasude predstavljaju stavove i očekivanja većine žena u Crnoj Gori.

U ovakvom socijalnom ambijentu, **žene s invaliditetom se najčešće apriori smatraju nesposobnima da se ostvare u navedenim ulogama**, zbog čega se stavljaju u inferiorniji položaj. Ovakav odnos okruženja, veliki broj žena s invaliditetom prihvata kao nešto normalno i **one same osjećaju da su manje vrijedne** zbog svoje različitosti. One su često i **zavisne od pomoći svoje porodice, prijatelja i partnera**, ukoliko ih imaju, **zbog nedostatka podrške od strane sistema**, što dodatno pojačava osjećaj krivice, tereta i manjka samopoštovanja.

Sa druge strane, **briga o ženama, djevojkama i djevojčicama s invaliditetom** u mnogim situacijama je nažalost **prepuštena isključivo njihovim porodicama**. Od njih većinom **zavisi da li će i u kojoj mjeri** žena, djevojka i djevojčica s invaliditetom **uspjeti da savlada brojne barijere** koje postoje u okruženju (nepristupačnost fizičkog okruženja, prevoza, informacija i dr.), i predrasude i stereotipe okoline te se uključi u redovan život zajednice i **ostvari svoja ljudska prava**. S obzirom da je zadatak koji se pred ovim porodicama postavlja, kao što se vidi, često i suviše visok za njihove kapacitete, nerijetko je da ni potrebe žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom, ni potrebe članova/ica njihovih porodica nisu zadovoljene, te stoga **dolazi do patoloških odnosa u samim porodicama**.

Zbog prethodno navedenih razloga, **žene, djevojke i djevojčice s invaliditetom vrlo često ne prepoznaju nasilje i diskriminaciju koji se vrše nad njima**, a čak i u situacijama kada isti tretman trpi žena bez invaliditeta smatraju ga za nasilje i diskriminaciju. Onaj mali broj njih koji je svjestan ozbiljnosti problema u kojem se nalaze, isti **ne prijavljuju** zbog **nepovjerenja u sistem, ali i nepostojanja nijednog vida usluge i/ili institucije, koje im mogu pružiti adekvatnu i pristupačnu podršku i zaštitu**. Zbog toga **ne postoje ni podaci**

o učestalosti i vrstama nasilja i diskriminacije koju trpe žene, djevojke i djevojčice s invaliditetom, ali i njihove porodice.

Iako u Crnoj Gori ima nemali broj aktivnih žena s invaliditetom ni one same ne govore o kršenjima svojih ljudskih prava s kojima se susrijeću u svakodnevnom životu zbog diskriminacije, kako po osnovu pola, tako i po osnovu invaliditeta. **Teško je očekivati da se o rješavanju ovih pitanja inicijativa pokrene od strane državnih i lokalnih institucija, zbog nedostatka njihove samoinicijativnosti, ali ni od strane NVO koje se bave pravima osoba s invaliditetom i pravima žena.**

NVO koje štite prava osoba s invaliditetom se bave veoma velikim brojem problema i barijera s kojima se ova marginalizovana grupa susrijeće u svakodnevnom životu, **a pritom se suočavaju s nepostojanjem sistemskog finansiranja**, što ih umnogome onemogućava da se kontinuirano i sveobuhvatno bave pitanjima žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom. Sa druge strane, **NVO koje zastupaju prava žena nemaju dovoljno specifičnih znanja i stalnog neposrednog kontakta sa ženama, djevojkama i djevojčicama s invaliditetom**, a bez čega je potpuno razumijevanje problema s kojima se one susrijeću gotovo nemoguće.

Pomenuti ambijent je Inicijativu mladih s invaliditetom Boke (**I MI Boke**) podstakao na realizaciju projekta „**Žene i djevojke s invaliditetom za svoju ravnopravnost**“, koji je finansiran od strane **Američke ambasade u Podgorici**. U okviru ovog projekta je sprovedeno **Istraživanje o nasilju i diskriminaciji nad ženama, djevojkama i djevojčicama s invaliditetom i vidovima podrške koja je potrebna njima i njihovim porodicama**. U Istraživanju je učestvovalo 30 žena i djevojaka s invaliditetom, 15 članova/ica njihovih porodica, 14 aktivistkinja s invaliditetom i predstavnica ženskih organizacija i relevantnih institucija. Prikupljeni podaci su nam poslužili da izradimo prvi Izvještaj u Crnoj Gori koji, pored slike o nasilju i diskriminaciji nad ženama i djevojkama s invaliditetom, baca svjetlo i na članove/ice njihovih porodica i njihova iskustva u vezi sa prihvatanjem invaliditeta, odgajanjem i podrškom djevojčica i djevojaka s invaliditetom, kao i slučajeve nasilja i diskriminacije nad njima zbog invaliditeta njihovih bližnjih. Nadamo se da će svi donosioci/teljke odluka i zainteresovane strane preduzeti preporučene mjere i aktivnosti kako bi se smanjio stepen nasilja i diskriminacije nad ovom grupom žena, djevojaka i djevojčica.

I UVOD

Žene u Crnoj Gori su i dalje izložene velikom stepenu rodno-zasnovanog nasilja i diskriminacije po osnovu pola, što govori o tome da institucije sistema i dalje nedovoljno poznaju standarde rodne ravnopravnosti i ne preduzimaju dovoljan broj i obim mjera za spriječavanje ovih problema. Žene koje pripadaju marginalizovanim grupama su u višestruko gorjoj situaciji, jer je njima ograničen ili potpuno onemogućen pristup čak i onim informacijama i podršci, koje su na raspolaganju ženama koje nisu pripadnice ovih grupa. **Jedna od najmarginalizovanih grupa žena u Crnoj Gori su žene s invaliditetom.** Njih, po Popisu stanovništva iz 2011. godine, ima preko 36.500, odnosno **12% žena u Crnoj Gori ima neku vrstu invaliditeta.**¹

Uprkos njihovom velikom broju, **o problemima nasilja, višestruke intersekcijske diskriminacije i povreda ljudskih prava žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom u crnogorskoj javnosti se gotovo ni malo ne govori.** S obzirom na statističke podatke o prijavama nasilja i diskriminacije žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom reklo bi se da ovaj problem skoro i da ne postoji. **Istraživanja, koja su rađena radi prikupljanja podataka o položaju žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom u Crnoj Gori i njihovoj izloženosti nasilju i diskriminaciji, nisu rađena već godinama.**

Nepostojanje podataka o ovim problemima i nemogućnost da se donosioci/teljke odluka u oblastima rodne ravnopravnosti, zaštite od nasilja i prava osoba s invaliditetom upoznaju s obimom i učestalostima nasilja i višestruke intersekcijske diskriminacije žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom, **dovode do toga da ovi problemi prilikom kreiranja različitih javnih praktičnih politika budu potpuno zapostavljeni.** Zbog toga ne čudi činjenica da **u većini strateških i pravnih dokumenata u oblastima rodne ravnopravnosti, zaštite od nasilja i prava osoba s invaliditetom skoro uopšte nema mjera koje se odnose na**

1 Zavod za statistiku Crne Gore (2011), *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori*, dostupno na: <http://monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/Smetnje%20u%20obavljenju%20svakodnevnih%20aktivnosti%20popis%202011.pdf>;

unaprijeđenje položaja žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom. Sa druge strane, nepostojanje podataka i prećutkivanje ovih problema govori o njihovoj kompleksnosti, poricanju i izbjegavanju od strane crnogorskog društva.

Stoga je **I MI Boke prepoznala hitnu potrebu** za prikupljanjem, analizom i distribucijom podataka svim zainteresovanim stranama o oblicima i učestalosti navedenih problema i načinima na koje se protiv njih može djelovati svim zainteresovanim stranama. Jedino se na taj način može **osigurati donošenje odluka i planiranje adekvatnih mjera koje bi bile zasnovane na činjenicama i stanju na terenu.** U ovom Izvještaju je dat pregled **međunarodnih i domaćih pravnih obaveza** u pogledu zaštite žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom od nasilja i višestruke intersekcijske diskriminacije, **podaci o stanju na terenu** dobijeni putem Istraživanja, kao i **glavne preporuke** za unaprijeđenje rada relevantnih institucija i organizacija u oblastima rodne ravnopravnosti, zaštite od nasilja i prava osoba s invaliditetom.

II PRAVNI OKVIR

Sam Ustav Crne Gore garantuje zabranu diskriminacije,² jednakost pred zakonom,³ ravnopravnost žene i muškarca⁴ i zaštitu osoba s invaliditetom.⁵ Shodno Ustavu Crne Gore, **potvrđeni i ratifikovani međunarodni ugovori** sastavni su dio unutrašnjeg pravnog poretka, **imaju primat** nad domaćim zakonodavstvom i **neposredno se primjenjuju** kada odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva.⁶ Stoga ćemo međunarodne ugovore, koje je potvrdila i ratifikovala Crna Gora, obraditi u ovom dijelu zajedno sa domaćim pravnim aktima i tretirati ih kao neposredno primjenjive.

Prvi pravnoobavezujući međunarodni dokument u oblasti prava žena je Konvencija UN-a o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (u daljem tekstu: CEDAW), koja je usvojena od strane Generalne Skupštine UN-a prije više od 40 godina. **Ona ne ističe invaliditet kao dodatan osnov zbog koga su žene s invaliditetom izloženi nasilju i diskriminaciji** u različitim oblastima života. Međutim, koliko je za njenu adekvatnu primjenu u našoj zemlji važno poštovanje principa, ravnopravnosti i nediskriminacije žena s invaliditetom, dovoljno govori činjenica da su, u Zaključnim zapažanjima Komiteta UN-a za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena o drugom periodičnom izvještaju Crne Gore, **posebna izloženost ove grupe žena različitim oblicima nasilja i diskriminacije, kao i preporuke za smanjenje njihovog nejednakog položaja u različitim oblastima života više puta isticane, i to čak i u posebnoj oblasti posvećenoj ženama s invaliditetom.**⁷

2 Član 8 Ustava Crne Gore (“Službeni list Crne Gore”, br. 01/07 od 25.10.2007, 38/13 od 02.08.2013);

3 Ibid, član 17 stav 2;

4 Ibid, član 18;

5 Ibid, član 68;

6 Ibid, član 9;

7 Komitet UN-a za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena (2017), *Zaključna zapažanja o drugom periodičnom izvještaju Crne Gore*, Paragraf 24, 32.a, 40 i 41, dostupno na: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fMNE%2fCO%2f2&Lang=en;

Najvažniji pravnoobavezujući međunarodni dokument u oblasti zaštite od nasilja nad ženama na nivou Evrope je Konvencija Savjeta Evrope o spriječavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (**Istanbulska Konvencija**), koju je Crna Gora potvrdila 2013. godine. Ova Konvencija propisuje detaljne obaveze država potpisnica u vezi sa: saradnjom sa različitim akterima, integrisanjem politika i prikupljanjem podataka, uspostavljanjem raznovrsnih usluga podrške za žrtve nasilja, sprovođenjem različitih mjera prevencije i obezbjeđivanjem sudske efikasnosti u ovoj oblasti. Obaveze Crne Gore se shodno ovoj Konvenciji odnose i na omogućavanje ravnopravne zaštite od nasilja žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom, s obzirom da Konvencija ističe: „**članice će obezbijediti primjenu odredbi ove Konvencije, posebno mjera zaštite prava žrtava, bez diskriminacije po bilo kom osnovu**“, među koje uključuje i invaliditet.⁸

Konvencija UN-a o pravima lica sa invaliditetom, koju je Crna Gora ratifikovala 2009. godine, je **ženama s invaliditetom posvetila jedan cijeli član** (član 6). U njemu se propisuje: „*Države potpisnice priznaju da su žene i djevojčice sa invaliditetom izložene višestrukoj diskriminaciji i u tom smislu preduzeće mjere radi osiguravanja punog i ravnopravnog uživanja svih ljudskih prava i osnovnih sloboda od strane žena i djevojčica sa invaliditetom.*“⁹ Štaviše, **jednakost žena i muškaraca je jedno od osnovnih načela ove Konvencije.**¹⁰ Takođe, ova Konvencija u nizu drugih članova koji regulišu ljudska prava osoba s invaliditetom na podizanje nivoa svijesti o pitanjima invalidnosti, slobodu od eksploatacije, nasilja i zlostavljanja i adekvatan životni standard i socijalnu zaštitu propisuje obaveze koje Crna Gora mora preduzeti za uspostavljanje ravnopravnosti žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom.¹¹ U **Zaključnim razmatranjima Komiteta UN-a za prava osoba s invaliditetom** na Inicijalni izvještaj Crne Gore o sprovođenju **Konvencije se ističe niz preporuka Crnoj Gori u vezi sa smanjenjem nasilja i višestruke i intersekcijske diskriminacije žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom.** U tom smislu, ovaj Komitet ističe da Crna Gora mora osigurati „*aktivno uključivanje žena sa invaliditetom kroz svoje reprezentativne organizacije u svim fazama razvoja mjera i procesa donošenja odluka*“ da bi se obezbjedila primjena ove Konvencije. U tom smislu Crnoj Gori je preporučeno da:

„(a) *Izdvoji neophodna sredstva za istraživanje i prikupljanje podataka o ženama i djevojčicama sa invaliditetom, razvrstano prema starosnoj dobi, geografskoj oblasti, vrsti oštećenja, porodičnoj situaciji i mjestu boravka (ustanova ili briga u zajednici);*

(b) *Uključi perspektivu invaliditeta u zakonodavstvo, politike i programe rodne ravnopravnosti, kao i rodnu perspektivu u zakonodavstvo i politike invalidnosti i razvije specijalizovane politike za žene sa invaliditetom;*

(c) *Spriječi i bori se protiv višestrukih i ukrštenih oblika diskriminacije sa kojima se suočavaju žene i djevojke sa invaliditetom, sa posebnim osvrtom na pristup pravdi, zaštiti od nasilja i zlostavljanja, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i zapošljavanje; i*

(d) *Uključi perspektivu invaliditeta u sve zakone, politike i programe zaštite od nasilja, zlostavljanja i eksploatacije i preduzme mjere podizanja svijesti kako bi ohrabрили žene i*

8 Član 4 stav 3 Zakona o potvrđivanju Konvencije Savjeta Evrope o spriječavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (“Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori”, br. 04/13 od 20.03.2013);

9 Član 6 stav 1 Zakona o ratifikaciji Konvencije UN-a o pravima lica sa invaliditetom, s opcionim protokolom (“Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori”, br. 002/09 od 27.07.2009);

10 *Ibid* član 3 tačka g;

11 *Ibid* član 8 stav 1 tačka b, član 16 stav 5 i član 28 stav 2 tačka b;

djevojčice sa invaliditetom da prijave sve oblike uznemiravanja i nasilja kojima su bili izloženi, i obezbijedi njihovo pristup dostupnim informacijama i odgovarajućim službama za podršku žrtvama, uključujući i na lokalnom nivou.“¹²

Zakon o rodnoj ravnopravnosti¹³ definiše brojne opšte i posebne mjere koje treba da preduzimaju različiti subjekti nadležni za kreiranje i sprovođenje javnih praktičnih politika i praksi od interesa za žene. Međutim, ovaj Zakon **ne ističe posebne mjere za zaštitu ni jedne od marginalizovanih grupa žena od diskriminacije, pa samim tim ni žena s invaliditetom. Zakon o zabrani diskriminacije prepoznaje i pol i invaliditet kao osnove** po kojima je zabranjena diskriminacija,¹⁴ te u teže oblike diskriminacije ubraja **višestruku diskriminaciju**.¹⁵ Međutim, njime se **ne definiše i ne zabranjuje interseksijska diskriminacija**, pa samim tim ni jedna nadležna institucija ne može utvrditi i zaštititi žene, djevojke i djevojčice s invaliditetom u Crnoj Gori od ovog oblika diskriminacije, kome su one izložene u veoma velikoj mjeri.

Čak ni *lex specialis* Zakona o zabrani diskriminacije, koji isključivo reguliše zabranu diskriminacije osoba s invaliditetom¹⁶ ne prepoznaje interseksijsku diskriminaciju, pa čak ne definiše ni teže oblike diskriminacije osoba s invaliditetom i višestruku diskriminaciju. Zbog toga, **Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom ne daje nikakvu dodatnu zaštitu ženama, djevojkama i djevojčicama s invaliditetom od diskriminacije, ne prepoznajući višestruko marginalizovan položaj u kome se one nalaze.** Isti je slučaj i sa **Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici**, koji osim deklarativnog garantovanja posebne zaštite osobama s invaliditetom i hitnosti postupka u slučajevima zaštite ove grupe od nasilja u porodici,¹⁷ **ne propisuje nikakve konkretne specifične mjere za zaštitu žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom od ove vrste nasilja.**

Iako crnogorsko zakonodavstvo ne pruža punu i efektivnu zaštitu žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom od nasilja i višestruke interseksijske diskriminacije, kao što je već rečeno, potvrđeni i ratifikovani međunarodni ugovori bi morali da se neposredno primjenjuju. Imajući u vidu obim zaštite koji oni pružaju ovoj grupi, možemo zaključiti da **žene, djevojke i djevojčice s invaliditetom imaju punu zaštitu crnogorskog pravnog sistema** od nasilja i diskriminacije koju svakodnevno trpe. Međutim, kao što je to izloženo u nastavku, **situacija u praksi je drugačija.**

12 Komitet UN-a (2017), *Zaključna razmatranja na Inicijalni izvještaj Crne Gore o sprovođenju Konvencije*, paragraf 13, dostupno na: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fMNE%2fCO%2f1&Lang=en;

13 Zakon o rodnoj ravnopravnosti (“Službeni list Republike Crne Gore”, br. 46/07 od 31.07.2007, “Službeni list Crne Gore”, br. 73/10 od 10.12.2010, 40/11 od 08.08.2011, 35/15 od 07.07.2015);

14 Član 2 stav 2 Zakona o zabrani diskriminacije (“Službeni list Crne Gore”, br. 46/10 od 06.08.2010, 40/11 od 08.08.2011, 18/14 od 11.04.2014, 42/17 od 30.06.2017);

15 *Ibid* član 20 tačka 1;

16 Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom (“Službeni list crne gore”, br. 35/15 od 07.07.2015, 44/15 od 07.08.2015);

17 Član 4 stav 3 i član 6 Zakona o zaštiti od nasilja u porodici (“Službeni list Crne Gore”, br. 46/10 od 06.08.2010, 40/11 od 08.08.2011);

III ISTRAŽIVANJE O NASILJU I DISKRIMINACIJI NAD ŽENAMA, DJEVOJKAMA I DJEVOJČICAMA S INVALIDITETOM I VIDOVIMA PODRŠKE KOJA JE POTREBNA NJIMA I NJIHOVIM PORODICAMA

3.1. Metodologija i uzorak Istraživanja

Predmet Istraživanja je bio da se utvrdi učestalost i oblici nasilja i diskriminacije koju trpe žene, djevojke i djevojčice s invaliditetom, nasilje i povezana diskriminacija koju doživljavaju članovi/ce njihovih porodica, kao i postojeći i nedostajući servisi podrške za poboljšanje položaja ove grupe žena u Crnoj Gori. Metode istraživanja su obuhvatale individualne intervjuje i fokus grupe, a samo Istraživanje je sprovedeno **tokom 2020. godine**. Istraživanje se odnosilo na slučajeve nasilja i diskriminacije **u zadnjih 5 godina**, kako bi rezultati bili relevantni za donosioceljeljke odluka.

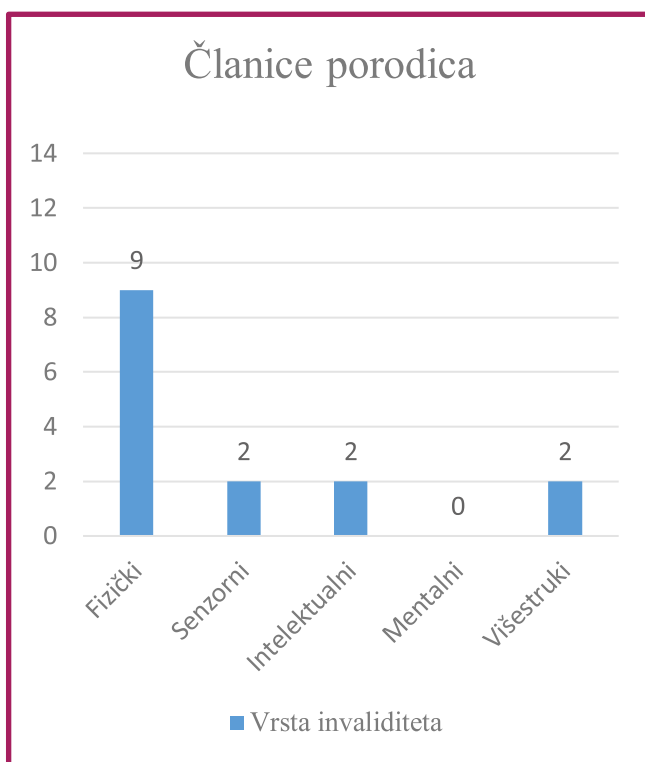
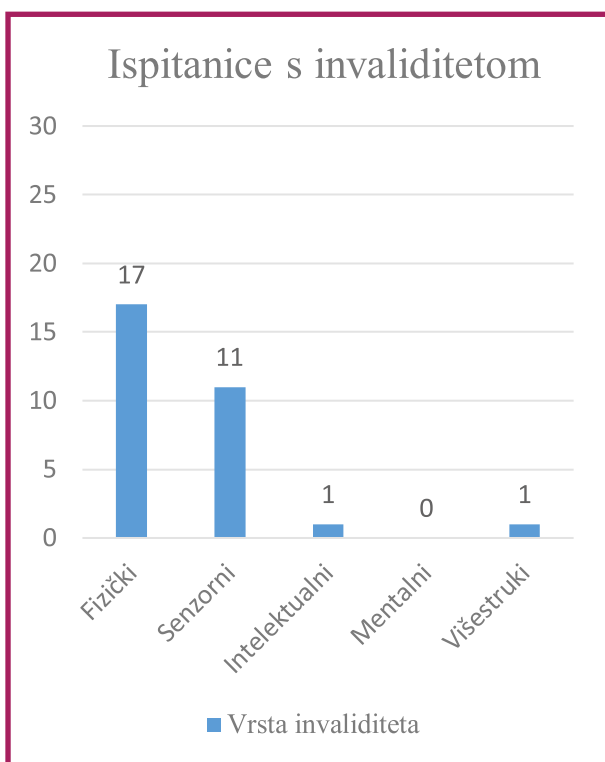
Sprovedeno je ukupno: **30 individualnih intervjuja** sa ženama i djevojakama s invaliditetom, **15 individualnih intervjuja** sa članovima/icama porodica žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom i **dvije fokus grupe** s aktivistkinjama s invaliditetom i predstavnicama ženskih organizacija i relevantnih institucija. Individualni intervjuji su vršeni putem telefona, kako bi ispitanici/e u audio komunikaciji imali više otvorenosti da govore o ličnim iskustvima nasilja i diskriminacije. Za žene sa i bez invaliditeta, koje su aktivne u javnom životu, je korišćen metod fokus grupa, kako bi jedna drugu nadopunjavale i inspirisale u konkretnim odgovorima u pogledu njihovog ličnog iskustva u ovoj oblasti kao i mjera i aktivnosti koje treba preduzeti za uključivanje žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom u redovne tokove društva.

U vodičima za sprovođenje individualnih intervjuja **pitanja su formulisana na indirektan način kako bi se od ispitanika/ca, a naročito od žena i djevojaka s invaliditetom dobili realni odgovori**. Tako npr. nije pitano: „*Da li ste u zadnjih 5 godina doživljeli seksualno nasilje?*“, već: „*Da li Vam se u zadnjih pet godina dešavalo da Vas neko dodiruje na način koji je Vama bio neprijatan?*“. Učesnici/e Istraživanja **pokazali su izuzetan nivo kooperativnosti i interesovanja za problematiku** i ne postoje nikakve značajnije metodološke sumnje u iskrenost njihovih odgovora.

Treba istaći da ispitanice s invaliditetom nisu reprezentativan uzorak žena i djevojaka s invaliditetom u Crnoj Gori u punom smislu te riječi, kao ni ispitanici/e koji u svojoj porodici imaju ženu, djevojku ili djevojčicu s invaliditetom. Naime, **Istraživanjem nisu obuhvaćene žene i djevojke s invaliditetom koje žive u ustanovama socijalne i dječje zaštite** (domovi za stare, JU Zavod „Komanski most” i dr.) i **zdravstvenim ustanovama** (Specijalna bolnica za psihijatriju Kotor i dr.), **ali ni žene i djevojke s invaliditetom bez obrazovanja ili sa djelimično ili potpuno završenom osnovnom školom**. Sa druge strane, među 15 članova/ica porodica žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom sa kojima smo imali individualne intervjuje, **nema nijednog oca i partnera**, a većinu ispitanika/ca čine majke (njih 80% obuhvaćenog uzorka). Ovo govori o tome da **majke koje imaju kćerku s invaliditetom su mnogo više otvorenije da govore o svojim iskustvima**, nego što su to braća i sestre, očevi i partneri žena s invaliditetom.

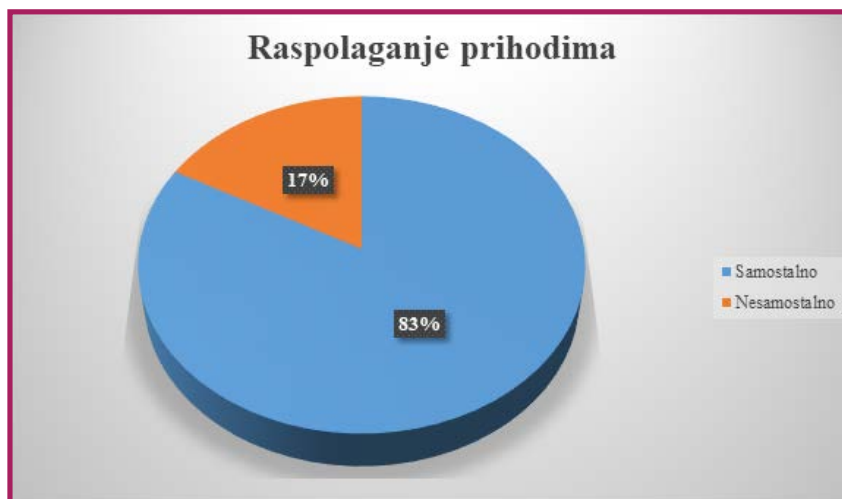
Takođe, **nijedna ispitanica s invaliditetom nije imala mentalno oštećenje niti je Istraživanjem obuhvaćena član/ica porodice žene, djevojke ili djevojčice sa mentalnim invaliditetom**. Ovo govori koliko je **do ove ciljne grupe teško doći** i koliko su **izolaciji i intersekcijskoj diskriminaciji žene, djevojke i djevojčice sa mentalnim invaliditetom izložene**. Najviše ispitanica sa invaliditetom ima fizičko oštećenje (56,6%), dok samo jedna ispitanica ima intelektualni invaliditet. Devet ispitanika/ca u porodici imaju ženu, djevojku ili djevojčicu sa fizičkim invaliditetom, dok njih po dvoje u porodici imaju ženu, djevojku ili djevojčicu sa senzornim, intelektualnim ili višestrukim invaliditetom.

Ispitanice s invaliditetom su pretežno iz centralne regije Crne Gore, i to njih 75,9%, njih 17,2% je sa sjevera, dok je njih 6,9% sa juga Crne Gore. Očekivano je da žene i djevojke s invaliditetom iz centralne regije su najotvorenije da govore o ovoj problematici, s obzirom na razvijenost ovog područja, ali je **iznenađujući nizak procenat ispitanica s invaliditetom s juga**. Ovo pokazuje da, uprkos ekonomskoj razvijenosti, **na jugu i dalje postoje snažni stereotipi i predrasude u pogledu invaliditeta a posebno kod ženskog pola**. Geografska zastupljenost članova/ica porodica žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom, koji/e su učestvoval/e u Istraživanju, je izjednačena, te ih je **po petoro iz svake regije**.

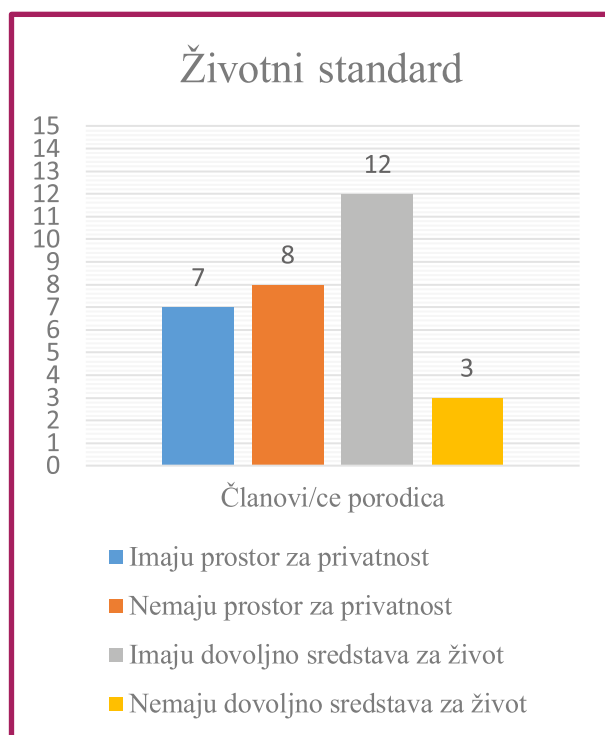
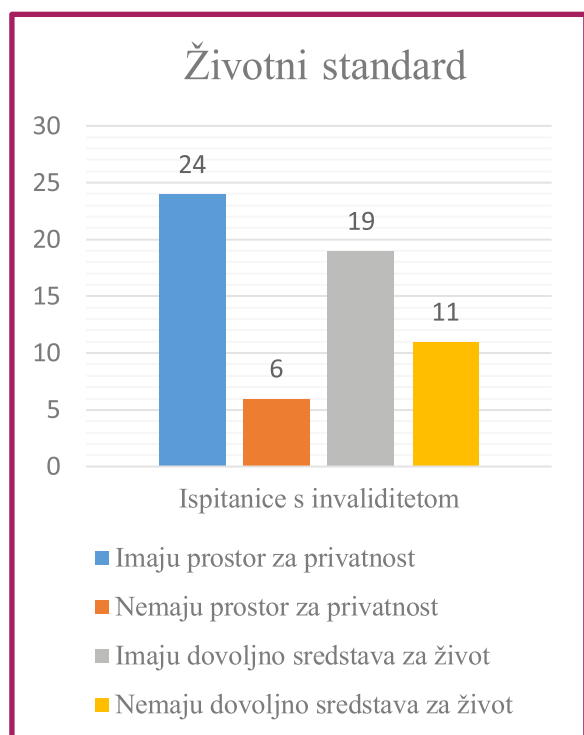

3.2 Rezultati individualnih intervjuja

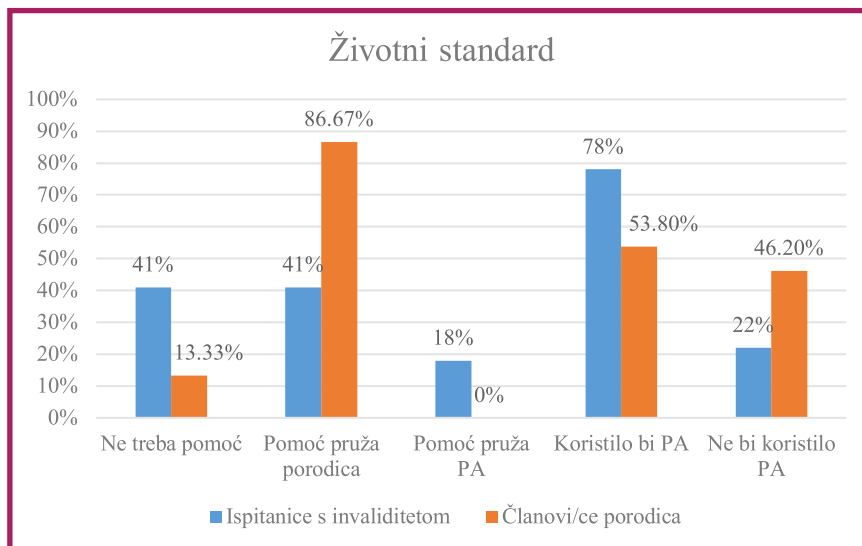
Većina ispitanica s invaliditetom ima završenu srednju školu (njih 59%), njih 30% ima završen fakultet, dok se njih 11% nalazi u toku obrazovanja. Što se tiče zaposlenja ispitanica s invaliditetom, njih 10% je nezaposleno, a **najveći broj zaposlenih radi u NVO sektoru** (njih 41,3%). Veoma mali broj žena i djevojaka s invaliditetom, koje su učestvovala u Istraživanju živi samostalno (njih 20%), a **podatak da skoro svaka šesta ne raspolaže samostalno svojim primanjima je zabrinjavajući.**

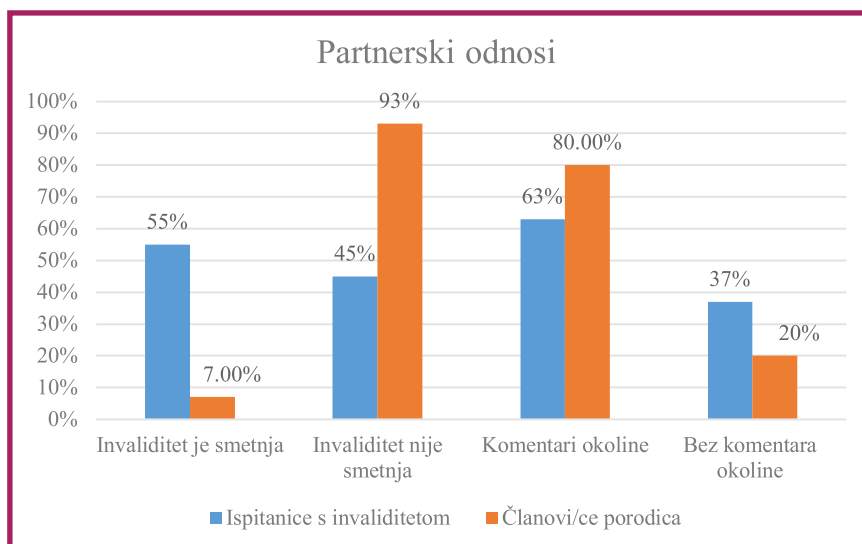
Svaka peta ispitanica s invaliditetom (20%) nema sopstveni prostor u kome može ostvariti privatnost, dok je u istoj situaciji više od polovine članova/ica porodica žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom (njih 53,33%). **Više od trećine ispitanica s invaliditetom nema dovoljno sredstava da pokrije troškove za zadovoljenje svih životnih potreba, uključujući i onih vezanih za invaliditet,** dok je kod članova/ica porodica žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom taj procenat manji.

Većina ispitanica s invaliditetom (njih 59%) treba pomoć druge osobe u obavljanju svakodnevnih aktivnosti. Svega njih 18% koristi personalnu asistenciju, iako je 78% ispitanica s invaliditetom kazalo da bi koristilo ovu uslugu kada bi ona bila finansirana od strane države i/ili lokalne samouprave. U porodicama čiji/e članovi/ce su učestvovali/e u Istraživanju živi 13 žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom kojima je potrebna pomoć druge osobe u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, i ta pomoć je u svim slučajevima pružena od strane porodice. Većina članova/ica porodica bi voljelo da njihova kćerka/sestra s invaliditetom koristi pomoć u kući ili personalnu asistenciju, u slučaju da se te usluge finansiraju od strane države i/ili lokalne samouprave, navodeći da bi im to omogućilo veću samostalnost.

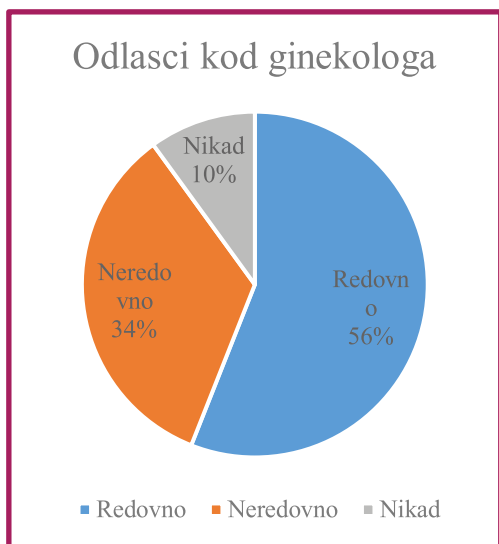

Istraživanje je pokazalo da žene i djevojke s invaliditetom trpe visok stepen intersekcijske diskriminacije u zasnivanju partnerskih odnosa, koji je značajno veći nego kod članova/ica njihovih porodica. Čak 63% ispitanica s invaliditetom je doživjelo da im neko direktno (njih 30%) ili indirektno (njih 33%) kaže da nikad ne bi bio sa ženom s invaliditetom. One koje su saznale za indirektno komentare navode da im je preneseno preko bliskih osoba (npr. prijateljica), ili da znaju da takvi komentari „iza leđa” postoje. Kod članova/ica porodica procenat onih, kojima je upućena konstatacija da nikad ne bi bili/e sa nekim ko u porodici ima ženu, djevojku ili djevojčicu s invaliditetom, je značajno manji.

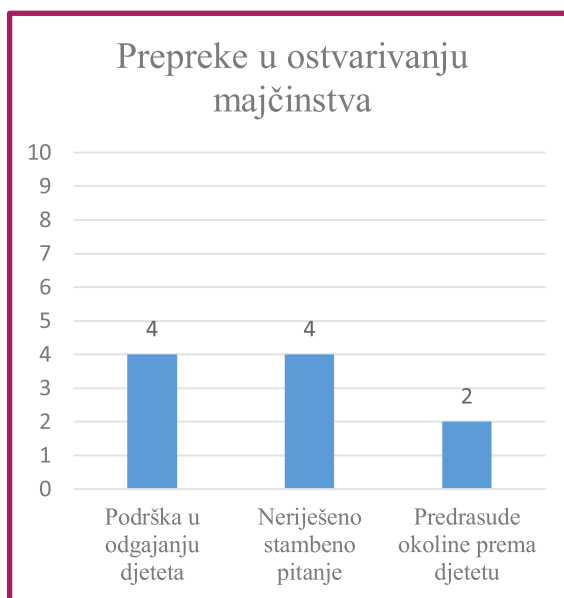
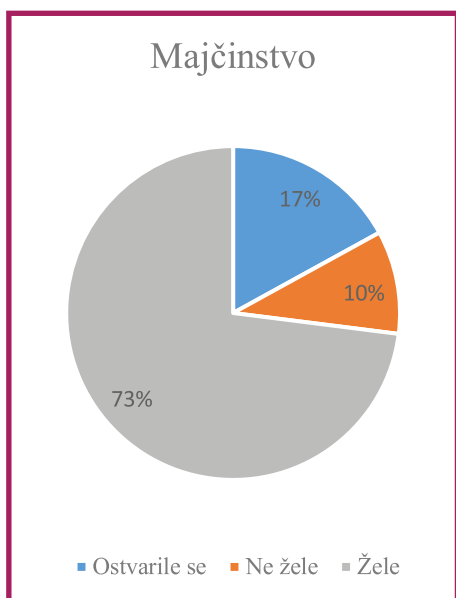

Stepen interseksijske diskriminacije žena i djevojaka s invaliditetom u ostvarenju prava na zaštitu reproduktivnog zdravlja je zabrinjavajući. Ukupno 44% ispitanica s invaliditetom ne ide redovno kod ginekologa, a kao razloge navode strah, negativna iskustva sa ljekarima drugih struka i nepristupačnost.

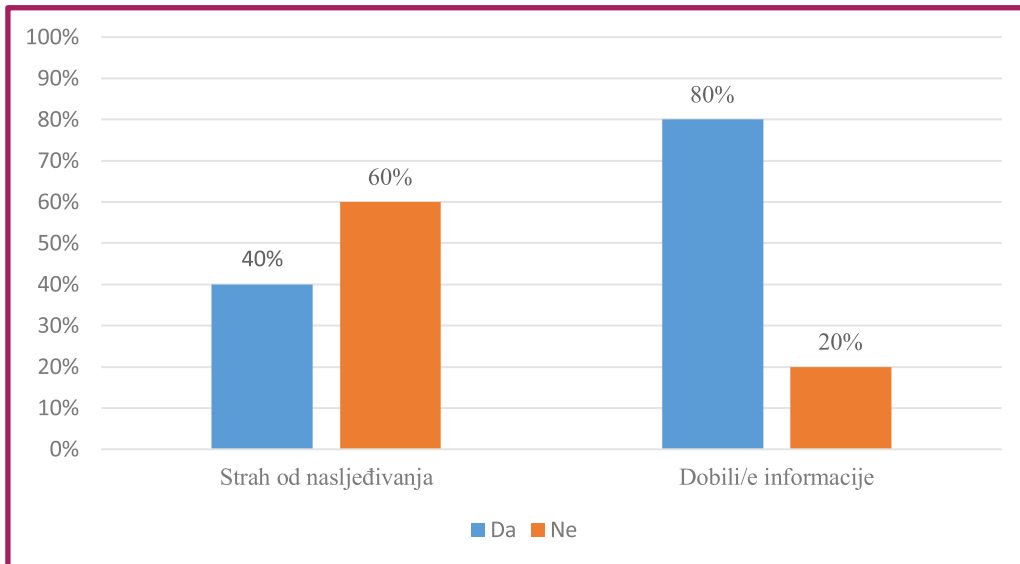
Jedan od primjera odgovora na pitanje u vezi sa redovnim odlascima kod ginekologa je: „Ne, uglavnom zbog nepristupačnosti ginekološkog stola ili same ordinacije”. Kao neprijatnost u ostvarenju prava na zaštitu reproduktivnog zdravlja jedna ispitanica s invaliditetom navodi: „Nakon porođaja, tokom boravka u porodilištu, bilo mi je teško, jer medicinske sestre nisu bile ljubazne i krevet mi je bio visok, a nisam imala stepenice da se popnem”.

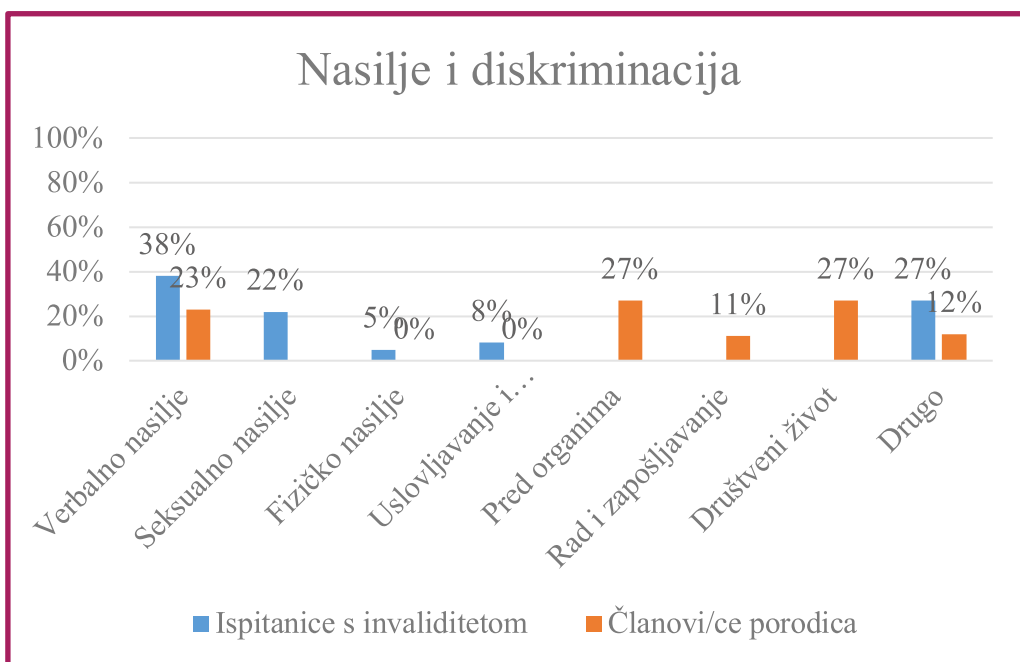
Pet ispitanica s invaliditetom se ostvarilo u ulozi majke, od kojih je **tri trebalo pomoć u odgajanju djeteta koju nisu imale**. Gotovo 90% ispitanica s invaliditetom, koje se još uvijek nisu ostvarile kao majke, bi željele da to postanu i **skoro polovini je potrebna podrška u odgajanju djeteta (47,61%)**. Za 9,5% njih je **nedostatak neophodne podrške u odgajanju djeteta** jedan od glavnih razloga što se još uvijek nisu ostvarile u ulozi majke. Gotovo svaka peta ispitanica s invaliditetom, koja se još nije ostvarila kao majka iako to želi, navodi da joj je prepreka **negativan stav okoline prema djetetu** i neriješeno stambeno pitanje. Ispitanice s invaliditetom koje ne žele da budu majke (njih 10%) tu činjenicu ne vezuje za invaliditet.

Čak 40% članova/ica porodica koji/e su učestvovali/e u Istraživanju imaju strah da njihovo buduće ili postojeće dijete može **naslijediti oštećenje** koje ima žena, djevojka ili djevojčica s invaliditetom sa kojom su u srodstvu. Dvije majke su istakle da upravo zbog ovog straha nisu željele da imaju više djece nakon rođenja djevojčice s invaliditetom. **Ovaj podatak ističe i dalje veoma prisutnu društvenu neprihvatljivost invalidnosti u crnogorskim porodicama.** Razlog ovome možda i jeste to što **svaki peti/a član/ica porodice nije dobio/la** potpune, jasne i blagovremene **informacije o vrsti i (mogućim) posljedicama oštećenja** žene, djevojke ili djevojčice s invaliditetom sa kojom su u srodstvu.

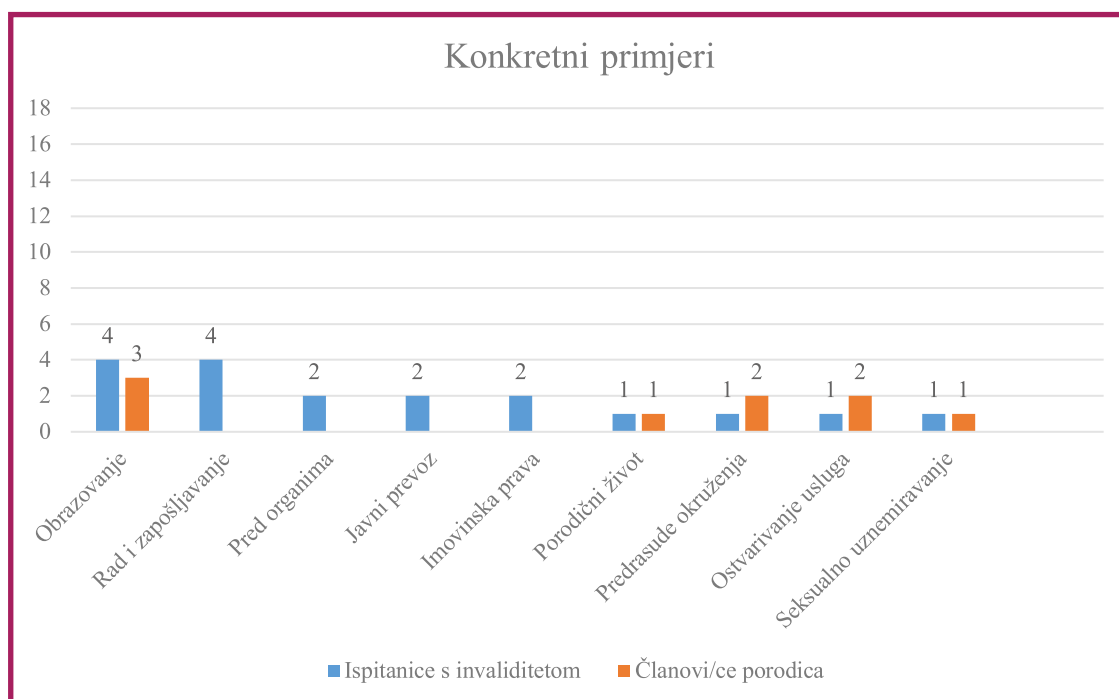

Nije bilo oblika nasilja i diskriminacije, koji ni jedna ispitanica s invaliditetom nije doživjela. Sa druge strane, **članovi/ce porodica** žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom **nisu doživjeli fizičko nasilje, uslovljavanje i prinudu.** Kod obje grupe **najčešće je verbalno nasilje.** Članovi/ce porodica žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom, koji/e su učestvovali/e u Istraživanju, su kao najčešće oblasti u kojima se javlja povezana diskriminacija naveli/e postupke pred organima, rad i zapošljavanje i društveni život i slobodno vrijeme.

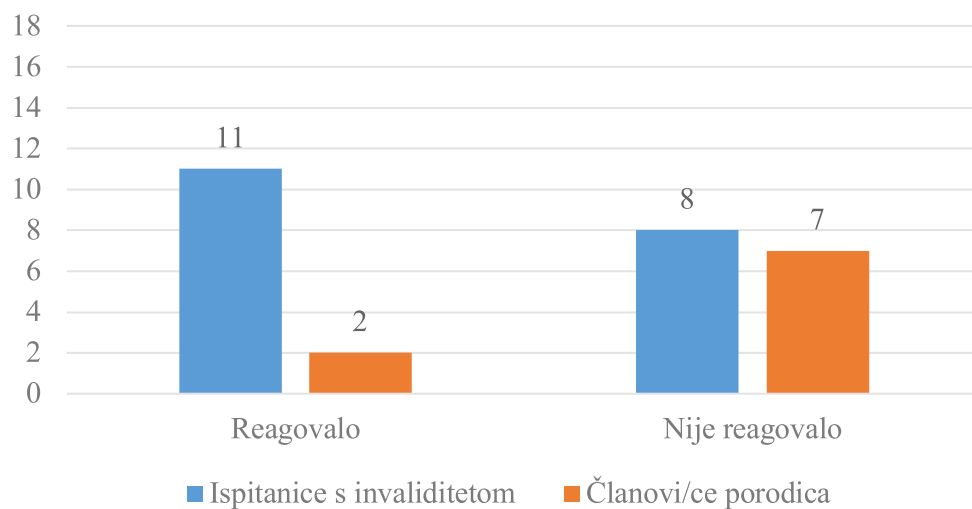
Članovi/ce porodica žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom su navodili **uvrede koje su prolaznici/e na ulici upućivali/e zbog invaliditeta njihovih bližnjih**, ali i koje su **bile upućene od strane službenika/ca nadležnih institucija**. Tako je npr. majka sa sjevera navela da je, prilikom dolaska sa kćerkom s invaliditetom na pregled Prvostepene socijalno-ljekarske komisije u postupku ostvarivanja prava na materijalno davanje, službenica u JU Centru za socijalni rad rekla: „*De vučeš tu malu, ne trebaš je pokazivati, vidimo je mi iz papira*”. Druga majka iz centralne regije je navela da joj rodbina upućuje komentare poput: „*A što ne rodiš zdravo, vidi kako ti je ovo*”. Članovi/ce porodica su isticali/e da su komentari prolaznika/ca veoma učestali, te da se često može čuti: „*Smrt je lijepa naspram ovoga*” i „*Pu, pu, daleko bilo*”.

Oko 60% ispitanica s invaliditetom i članova/ica porodica je **ispričalo konkretne primjere diskriminacije i nasilja**, koje su one lično ili žene, djevojke ili djevojčice s invaliditetom iz njihovih porodica doživjele. **Najčešća je diskriminacija u oblasti obrazovanja**, zatim slijedi oblast rada i zapošljavanja. **Najmanje je diskriminacije i nasilja u porodici i seksualnog uznemiravanja**, ali imajući u vidu da su ispitanici/e upravo te slučajeve izabrali/e da podijele u Istraživanju, **za pretpostaviti je da to nisu rijetke pojave**.

Istraživanje je pokazalo da **žene i djevojke s invaliditetom češće preduzimaju nešto da bi odgovorile, zaustavile ili spriječile diskriminaciju i nasilje od članova/ica njihovih porodica**. Kao razlog za pasivnost i nereagovanje na nasilje i diskriminaciju, članovi/ce porodica žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom navode **nepovjerenje u institucije i nadležne službenike/ce kao i nedostatak razumjevanja i empatije okoline**.

Prijavljivanje

3.2 Rezultati fokus grupa

U fokus grupama je učestvovalo po sedam aktivistkinja s invaliditetom i predstavnicima ženskih organizacija i relevantnih institucija. Činjenica da **većina iskusnih aktivistkinja s invaliditetom nisu imale kontakt sa ženom i djevojkama s invaliditetom koja ima iskustvo nasilja**, govori koliko je to još uvijek **tabuirana tema** i koliko se ove žene teško otvaraju da govore o tim iskustvima. Svaka od aktivistkinja s invaliditetom je imala ličnog i profesionalnog iskustva u radu sa ženama i djevojkama s invaliditetom, koje svakodnevno trpe diskriminaciju.

Većina predstavnicima ženskih organizacija i relevantnih institucija je u radu imala susreta sa ženama i djevojkama s invaliditetom s iskustvima nasilja i diskriminacije. Predstavnicima jedne ženske organizacije je istakla da je neznatan broj žena i djevojaka s invaliditetom koje su kontaktirale njihovu organizaciju, a kao razlog za to navodi da su **ove žene ograničene u pristupu informacijama i službama** koje im mogu biti od pomoći. Predstavnicima druge ženske organizacije navodi da slučajevi obraćanja žena i djevojaka s invaliditetom nisu bili rijetki, ali da im njihova NVO nije mogla uvijek izaći u susret zbog **arhitektonske nepristupačnosti**.

Predstavnicima institucija su istakle da je **veći broj žena nego muškaraca s invaliditetom koje traže zaštitu svojih prava**. Međutim, istakle su da se **češće obraćaju oni koji zastupaju žene s invaliditetom** (njihovi srodnici/e ili NVO), **nego same žene**. Predstavnicima institucija su naglasile da i pored svih unaprjeđenja koja su evidentna i napora koji se ulažu unutar institucija, **većina nema tehničkih i personalnih mogućnosti da bi svim ženama s invaliditetom**, kao npr. ženama s oštećenjem sluha ili vida, omogućile pristup njihovim uslugama.

Psihološkinja sa dugogodišnjim iskustvom u radu s osobama s invaliditetom, zaključuje da je **najčešći oblik nasilja koje proživljavaju žene, djevojke i djevojčice s invaliditetom fizičko nasilje i to najčešće u porodici i od vršnjaka**. Ističe da **ta iskustva imaju posebnu traumatsku snagu**, jer se dešavaju u okruženju koje bi, naprotiv, trebalo da pruža sigurnost. U svojoj praksi se sretala i sa **ženama s invaliditetom, žrtvama seksualnog zlostavljanja koja su se dešavala unutar institucija, od strane osoblja**. **Žrtve su govorile o tim iskustvima po izlasku iz institucije i nisu bile spremne da prijave to nasilje**, ali smatra da je i samo otvaranje da o tome govore tokom psihoterapijskog procesa, bio vid osnaživanja. Vjeruje da će ove žene s invaliditetom tako **osnažene sigurno biti podrška drugima** da otvorenije istupe i da se ove tabuirane teme otvore.

Aktivistkinje s invaliditetom su saglasne da su svjesnost i znanje žena i djevojaka s invaliditetom o vrstama i oblicima nasilja na niskom nivou i da same **žene i djevojke s invaliditetom ne znaju prepoznati razne postupke iz okruženja, kao akt nasilja ili diskriminacije**. Važnu ulogu u ovom neprepoznavanju nasilja i diskriminacije igra **patrijarhalni obrazac u društvu**, koji podržava tj. opravdava nasilje nad ženom i minimalizuje mnoge probleme i oblike diskriminacije koje one proživljavaju. Saglasne su da su **žene s invaliditetom podložnije nasilju od muškaraca s invaliditetom**. U većini slučajeva kod stečenog invaliditeta, žene bivaju napuštene od svojih muževa, dok muškarci s invaliditetom mnogo rijetko bivaju napušteni od žena i sveukupna podrška i pomoć koju imaju od porodice i društva je mnogo veća u odnosu na žene.

Aktivistkinje s invaliditetom su zaključile da su **žene s invaliditetom u većem riziku od nasilja od žena bez invaliditeta, jer su nezaštićene i izlazak iz nasilnog okruženja je za**

njih mnogo teži nego drugim ženama. To je prvenstveno zbog toga što i ona **infrastruktura koja postoji, generalno za žene žrtve nasilja, njima nije dostupna**. Naglasile su da **stepen i vrsta invaliditeta utiču na podložnost diskriminaciji i nasilju**, kao i na ishod nasilja i diskriminacije, jer će žene sa lakšim stepenom invaliditeta prije biti u mogućnosti da preduzmu radnje kojim će zaštititi sebe od ovakvog postupanja. Posebno su istakle **izloženost žena s intelektualnim invaliditetom nasilju i diskriminaciji**, jer teže percipiraju i razumjevaju tuđe postupke.

Sve učesnice fokus grupa su saglasne da su im **neophodne dodatne edukacije u oblasti diskriminacije i nasilja nad ženama s invaliditetom**. Iako su neke od aktivistkinja s invaliditetom već donekle edukovane u toj oblasti, smatraju da je pitanje prilaza ženi, djevojci ili djevojčici s invaliditetom, koja je doživjela nasilje, vrlo delikatno i da treba imati dosta vještina i znanja kako bi se adekvatno prišlo i kako bi umjele senzitivno otvarati bolna mjesta. Istaknuto je da se žene s invaliditetom veoma teško odlučuju da prijave nasilje, tako da **jedna nesmotrena reakcija bilo koga u lancu podrške, može biti obeshrabrujuća da žrtva istraje u procesu**. Stoga je neophodno biti senzibilan/a i edukovan/a kako bi se ovoj temi pristupilo na adekvatan način, i kako bi se **ženama, djevojkama i djevojčicama s invaliditetom u raznim institucijama obezbjedio siguran i povjerljiv ambijent**, da mogu da progovore i prijave nasilje.

Stanovišta aktivistkinja s invaliditetom i predstavnicu ženskih organizacija i relevantnih institucija po pitanju osnivanja NVO koje će se isključivo baviti pravima žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom su oprečna. **Aktivistkinje s invaliditetom smatraju da organizacije osoba s invaliditetom treba ojačati da se bave ovim problemima, te da je osnivanje još jedne NVO isključivo za prava žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom suvišno**. Predlažu osnivanje Resursnog centra koji bi objedinjavao stručna znanja i tehničke resurse (štampu na Brajevo pismo, prevod na znakovni jezik i dr.) vezane za žene s invaliditetom i pružao bi usluge svim institucijama i organizacijama na teritoriji Crne Gore.

Sa druge strane, **predstavnice ženskih organizacija i relevantnih institucija ističu da je osnivanje NVO koje će se isključivo baviti pravima žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom veoma važno** jer postojeće organizacije ne raspolažu dovoljnim znanjima i kadrom edukovanim u toj oblasti, kako bi u potpunosti mogle odgovoriti na potrebe ove grupe. Ova/e NVO bi bila/e ključna/e za artikulaciju njihovih glasova, jer su u našem društvu žene s invaliditetom, a posebno one koje trpe nasilje, potpuno nevidljive. **Alternativno rješenje vide u ojačavanju postojećih organizacija osoba s invaliditetom i ženskih organizacija**, kako bi pokrivala i potrebe žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom. U tom smislu bi donatori trebali prepoznati važnost podrške za ove NVO.

IV ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na osnovu izloženih rezultata Istraživanja o nasilju i diskriminaciji nad ženama, djevojkama i djevojčicama s invaliditetom i vidovima podrške koja je potrebna njima i njihovim porodicama, kao i preporuka koje su u okviru individualnih intervjua i fokus grupa iznijeli/e učesnici/e Istraživanja, mogu se izvesti sljedeći zaključci i preporuke:

- Unaprijediti postojeći pravni okvir u oblasti diskriminacije i zaštite od nasilja u porodici i raditi na adekvatnom sprovođenju postojećeg pravnog okvira na žene, djevojke i djevojčice s invaliditetom;
- Uključiti perspektivu žena i djevojaka s invaliditetom u politike koje se tiču rodne ravnopravnosti ali i takođe uključiti rodnu perspektivu u politike koje se tiču invaliditeta;
- Uključiti žene i djevojke s invaliditetom u procese donošenja odluka koje ih se tiču;
- Redovno organizovati grupe samopomoći žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom radi međusobnog osnaživanja i davanja preporuka za donosioce/teljke odluka;
- Redovno sprovoditi edukacije žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom o višestrukoj i intersekcijskoj diskriminaciji, pojavnim oblicima nasilja i mehanizmima zaštite od istih;
- Omogućiti smanjenje višestruke i intersekcijske diskriminacije žena i djevojaka s invaliditetom u oblasti rada i zapošljavanja kroz njihovo ekonomsko osnaživanje i razvoj posebnih organizacija za zapošljavanje osoba s invaliditetom;
- Obezbjediti kontinuiranu pravnu i psihološku podršku za članove/ice porodica žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom, radi uspostavljanja i održavanja adekvatnih porodičnih odnosa i ostvarivanja njihovih prava;
- Postojeće usluge i aktivnosti u oblasti prava žena učiniti pristupačnim za žene, djevojke i djevojčice s invaliditetom i uspostaviti nove specijalizovane usluge poput SOS linija i psihološke podrške samo za žene s invaliditetom;
- Do prilagođavanja postojećih i uspostavljanja specijalizovanih usluga, kao prelazno rješenje osnovati Resursni centar koji bi objedinjavao stručna znanja o specifičnim potrebama žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom i tehničko-administrativne kapacitete (prevođenje na znakovni jezik, lako razumljiv format, Brajevo pismo i dr.), da bi pružao neophodnu podršku svim institucijama i organizacijama na teritoriji Crne Gore za rad s ovom ciljnom grupom;

- U nadležnim institucijama i komisijama za procjenu invaliditeta zaposliti osobe s invaliditetom, kako bi imale senzibilitet za adekvatno odlučivanje o ostvarivanju prava žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom;
- Osnaživati žene i djevojke s invaliditetom da se samoorganizuju i raditi na osnivanju NVO koje bi se isključivo bavile pitanjima od interesa za ovu grupu, ili na osnaživanju postojećih NVO, kako u edukaciji, tako i u ljudskim resursima, kako bi pokrivala i potrebe žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom;
- Prepoznati važnost podrške za samoorganizovanje i razvoj NVO-a aktivnih u oblasti prava žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom, od strane donatora;
- Sprovoditi redovne edukacije žena i djevojaka s invaliditetom i zdravstvenih radnika/ca kao i omogućiti uslove u zdravstvenim ustanovama za zaštitu reproduktivnog i seksualnog zdravlja ove grupe;
- Pružati redovnu edukaciju i podršku ženama i djevojkama s invaliditetom radi pripreme za osnivanje i održavanje partnerskih odnosa, braka i porodice;
- Sprovoditi edukacije i pružati uslugu personalne asistencije majkama s invaliditetom radi stvaranja uslova za njihovo ostvarivanje u ulozi majke;
- Razviti mobilnu aplikaciju za razmjenu iskustava žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom i njihovih porodica i pružanje neophodnih savjeta;
- Redovno sprovoditi kampanje informisanja i podizanja svijesti građana/ki o zaštiti od diskriminacije i nasilja žena s invaliditetom i njihovim pravima;
- Podsticati medije da redovno izvještavaju o položaju žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom i članova/ica njihovih porodica;
- Omogućiti prikupljanje podataka o položaju žena, djevojaka i djevojčica s invaliditetom, a naročito kroz bazu podataka o osobama s invaliditetom i pokrenutim postupcima za zaštitu od diskriminacije i nasilja;
- Omogućiti redovno pružanje i finansiranje usluga podrške za život u zajednici (personalna asistencija, pomoć u kući, stanovanje uz podršku, tumačenje i prevođenje na znakovni jezik) ženama, djevojkama i djevojkama s invaliditetom, a u međuvremenu pokrivati troškove ovih usluga direktnim davanjima ovoj grupi;
- Donijeti unaprijeđena podzakonska akta novog Zakona o obaveznom zdravstvenom osiguranju, radi povećanja broja i vrste i unaprijeđenja nabavke medicinsko-tehničkih pomagala, kao i proširenja prava žena, djevojaka i djevojčica s različitim vrstama i stepenima invaliditeta na medicinsku rehabilitaciju.

LITERATURA I REFERENCE

Komitet UN-a (2017), *Zaključna razmatranja na Inicijalni izvještaj Crne Gore o sprovođenju Konvencije*;

Komitet UN-a za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena (2017), *Zaključna zapažanja o drugom periodičnom izvještaju Crne Gore*, Paragraf 24, 32.a, 40 i 41

Ustav Crne Gore (“Službeni list Crne Gore”, br. 01/07 od 25.10.2007, 38/13 od 02.08.2013);

Zakon o potvrđivanju Konvencije Savjeta Evrope o spriječavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (“Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori”, br. 04/13 od 20.03.2013);

Zakon o ratifikaciji Konvencije UN-a o pravima lica sa invaliditetom, s opcionim protokolom (“Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori”, br. 002/09 od 27.07.2009);

Zakon o rodnoj ravnopravnosti (“Službeni list Republike Crne Gore”, br. 46/07 od 31.07.2007, “Službeni list Crne Gore”, br. 73/10 od 10.12.2010, 40/11 od 08.08.2011, 35/15 od 07.07.2015);

Zakon o zabrani diskriminacije (“Službeni list Crne Gore”, br. 46/10 od 06.08.2010, 40/11 od 08.08.2011, 18/14 od 11.04.2014, 42/17 od 30.06.2017);

Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom (“Službeni list crne gore”, br. 35/15 od 07.07.2015, 44/15 od 07.08.2015);

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici (“Službeni list Crne Gore”, br. 46/10 od 06.08.2010, 40/11 od 08.08.2011);

Zavod za statistiku Crne Gore (2011), *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori*.

ANEKS I:

VODIČ ZA INDIVIDUALNE INTERVJE ZA ŽENE I DJEVOJKE S INVALIDITETOM

1. OPŠTA (STATISTIČKA) PITANJA

- 1.1. Godine starosti
- 1.2. Mjesto stanovanja
- 1.3. Stručna sprema
- 1.4. Zanimanje i zaposlenje
- 1.5. Vrsta invaliditeta

2. SOCIJALNA ANAMNEZA

- 2.1. Broj članova porodice sa kojim živite?
- 2.2. Imate li sopstveni prostor u kome možete ostvariti privatnost?
- 2.3. Da li imate sopstvena primanja, kako upravljate njima, imate li kontrolu nad njihovim trošenjem?
- 2.4. Da li imate dovoljno sredstava da pokrijete troškove svojih osnovnih životnih potreba, uključujući i dodatne troškove koje iziskuje Vaše oštećenje (zdravstvena zaštita, pristupačan prevoz, asistivna tehnologija i sl.)? Da li Vam država ili lokalna samouprava obezbjeđuje finansijsku pomoć u tom smislu?
- 2.5. Da li Vam je neophodna pomoć druge osobe da zadovoljite osnovne životne potrebe/da obavljate svakodnevne aktivnosti? Ko Vam tu pomoć pruža?
 - U slučaju da imate personalnog/u asistenta/kinju: Ko pokriva troškove njegove/njene plate? Da li su Vam ti troškovi u punom iznosu pokriveni od strane države ili lokalne samouprave?
 - Ukoliko pomoć ne pruža personalni/a asistent/kinja, ili troškove njegove/njene plate ne pokriva država ili lokalna samouprava: Da li biste se osjećali nezavisnijom, slobodnijom i samostalnijom da imate obezbijeđenu osobu za pružanje te pomoći (personalnu asistenciju) od strane države ili lokalne samouprave?

3. IZLOŽENOST I PRETRPLJENI OBLICI DISKRIMINACIJE I /ILI NASILJA (KRATKI ODGOVORI: „DA“ ILI „NE“, ILI MAKSIMALNO JEDNA REČENICA)

- 3.1. Da li smatrate da ste manje fizički privlačna u odnosu na žene bez invaliditeta i da zbog toga imate manje mogućnosti da nađete partnera?
- 3.2. Da li biste voljeli da imate djecu i da li Vam je potrebna pomoć u odgoju djece? Da li smatrate da Vam je potreba za pomoći u odgoju djece prepreka u tome da ih imate?
- 3.3. Da li ste u zadnjih pet godina imali situaciju da Vam je neko rekao da nikad ne bi bio sa ženom/djevojkom s invaliditetom i da žena/djevojka s invaliditetom ne može biti dobra majka?
- 3.4. Da li redovno idete kod ginekologa? Ako ne, zašto; ako da, da li su ambulanta i ginekološki sto pristupačni i da li od ginekologa dobijete sve potrebne informacije na jasan način? Da li je bilo nekih neprijatnosti u ostvarivanju ginekološke zaštite?
- 3.5. Da li Vam se dešavalo u zadnjih pet godina da Vas neko dodiruje na način koji je Vama bio neprijatan?
- 3.6. Da li Vas je neko u zadnjih pet godina direktno ili indirektno uslovljavao/prinudavao da učinite nešto?
- 3.7. Da li Vas je neko u zadnjih pet godina verbalno povrjeđivao zbog Vašeg invaliditeta?
- 3.8. Da li Vas je u zadnjih pet godina neko fizički povrijedio?
- 3.9. Da li Vam je neko u zadnjih 5 godina na bilo koji način izazivao osjećaj niže vrijednosti i poniženosti zbog Vašeg invaliditeta, a da nije navedeno prethodnim pitanjima?

4. KONKRETAN SLUČAJ DISKRIMINACIJE/NASILJA: Da li biste željeli da o nekom slučaju diskriminacije i/ili nasilja koji Vam se desio u zadnjih pet godina malo više popričamo? Ako želite, molim Vas ispričajte opširnije:

- 4.1. Šta se desilo? Kako se desilo? Gdje se desilo?
- 4.2. Da li Vam se nešto slično desilo još koji put, ili je to izolovan slučaj?
- 4.3. Kako ste se vi osjećali u toj situaciji?
- 4.4. Kako ste reagovali? Šta ste uradili?
 - Ako ste reagovali: Da li je način na koji ste tada reagovali bio odgovarajući za Vas? Da li Vam je to bilo od pomoći?
 - Ako niste reagovali kako ste željeli: Kako bi po Vama bilo adekvatno, šta je razlog tome? Da li ste bili blokirani nekom emocijom (strah, stid, zbunjenost, šok)? Ili Vam je nedostajalo nekih informacija šta da uradite, kome da se obratite?
- 4.5. Da li je još neko iz vaše porodice ili okoline znao i vidio šta se dogodilo? Ko je to bio? Da li je neko od njih reagovao?
 - Ako jeste: Kako je reagovao? Šta je uradio? Ako nije reagovao kako ste željeli, kako bi po Vama bilo adekvatno, šta je razlog tome?
 - Ako nije reagovao: Da li bi Vam bilo lakše da jeste? Zašto nije reagovao? Da li je bilo mogućnosti da reaguje? Ako je bilo, a nije reagovao, šta mislite da ga

je odvratio od mogućnosti da reaguje?

- 4.6. Da li ste Vi ili neko drugi iz porodice ili okruženja prijavili slučaj koji se desio?
- Ako ste prijavili: Kome ste prijavili? Kako su reagovali? Da li je reakcija bila odgovarajuća, po Vašem mišljenju? Ako nije: Šta mislite da su trebali da urade?
 - Ako niste prijavili: Zašto niste? Da li je bilo mogućnosti da prijavite? Ako je bilo, a niste, šta Vas je odvratio od mogućnosti da prijavite?
- 4.7. Da li mislite da bi Vam se navedena situacija dogodila i da nemate invaliditet? Mislite li da se prema djevojkama i ženama bez invalidnosti okruženje bolje op-hodi?
- 4.8. Šta je po vama razlog da neke osobe postupaju na navedene načine prema djevoj-ci/ženi sa invaliditetom?
- 4.9. Da li znate za još neki slučaj diskriminatornog i nasilnog ponašanja prema dje-vojci/ženi sa invaliditetom?

5. ZAVRŠNA PITANJA

- 5.1. Da li želite da kažete još nešto što mislite da bi bilo značajno za predmet ovog razgovora, a nije obuhvaćeno već postavljenim pitanjima?
- 5.2. Imate li nekih sugestija za nosioce projekta?
- 5.3. Imate li nekih sugestija za donosioce odluka?

ANEKS II:

VODIČ ZA INDIVIDUALNE INTERVJE ZA ČLANOVE/ICE PORODICA ŽENA, DJEVOJAKA I DJEVOJČICA S INVALIDITETOM

1. OPŠTA (STATISTIČKA) PITANJA

- 1.1. Mjesto stanovanja
- 1.2. U kom ste srodstvu sa djevojkom/ženom s invaliditetom (majka, sestra, baba, tetka)
- 1.3. Živate li u zajedničkom domaćinstvu sa djevojkom/ženom s invaliditetom
- 1.4. Vrsta invaliditeta djevojke/žene s invaliditetom sa kojom ste u srodstvu

2. SOCIJALNA ANAMNEZA

- 2.1. Broj članova porodice sa kojim živite/ili ste živjeli sa djevojkom/ženom s invaliditetom?
- 2.2. Imate li sopstveni prostor u kome možete ostvariti privatnost?
- 2.3. Da li imate dovoljno sredstava da pokrijete troškove svojih osnovnih životnih potreba i troškove osnovnih životnih potreba članova/ica porodice o kojima se starate? Da li ste u prošlosti/i dalje učestvovali/učestvujete u pokriću dodatnih troškova koje iziskuje oštećenje/invaliditet djevojke/žene s invaliditetom sa kojom ste u srodstvu (zdravstvena zaštita, pristupačan prevoz, asistivna tehnologija i sl.)? Da li Vam (je) država ili lokalna samouprava obezbjeđuje/obezbjeđivala finansijsku pomoć u tom smislu?
- 2.4. Da li je djevojci/ženi s invaliditetom, sa kojom ste u srodstvu, neophodna pomoć druge osobe da zadovolji osnovne životne potrebe/da obavlja svakodnevne aktivnosti? Ko joj tu pomoć pruža?
 - U slučaju da djevojka/žena s invaliditetom, sa kojom ste u srodstvu, ima personalnog/u asistenta/kinju: Ko pokriva troškove njegove/njene plate? Da li su ti troškovi u punom iznosu pokriveni od strane države ili lokalne samouprave? Da li Vi učestvujete u pokriću ovih troškova?
 - Ukoliko pomoć ne pruža personalni/a asistent/kinja, ili troškove njegove/njene plate ne pokriva država ili lokalna samouprava: Da li biste imali više vremena

i sredstava za zadovoljenje svojih potreba i da li biste se osjećali rasterećeniji/om da djevojka/žena s invaliditetom, sa kojom ste u srodstvu, ima obezbijedenu osobu za pružanje te pomoći (personalnu asistenciju) od strane države ili lokalne samouprave?

3. IZLOŽENOST I PRETRPLJENI OBLICI DISKRIMINACIJE I /ILI NASILJA (KRATKI ODGOVORI: „DA“ ILI „NE“, ILI MAKSIMALNO JEDNA REČENICA)

- 3.1. Da li ste imali problema u zasnivanju/održavanju bračne, vanbračne, emotivne/i ili seksualne veze zbog toga što imate u srodstvu djevojku/ženu s invaliditetom? Da li ste u zadnjih pet godina imali situaciju da Vam je neko rekao da nikad ne bi bio sa nekim ko u porodici ima djevojku/ženu s invaliditetom?
- 3.2. Da li je Vas, druge članove Vaše porodice ili okruženje strah da imate (još) djecu/e zbog toga što/ili da Vaše (postojeće) dijete može naslijediti oštećenje/invaliditet koji ima djevojka/žena s invaliditetom sa kojom ste u srodstvu?
- 3.3. Da li ste sve potrebne informacije o vrsti i (mogućim) posljedicama oštećenja djevojke/žene s invaliditetom sa kojom ste u srodstvu, dobili na jasan i razumljiv način i u odgovarajućem roku?
 - Ako jeste: ko Vam je te informacije pružio? Da li se zbog toga osjećate bolje i mislite li da je to uticalo na poboljšanje kvaliteta odnosa sa djevojkom/ženom s invaliditetom sa kojom ste u srodstvu?
 - Ako niste: Od koga biste voljeli te informacije da dobijete? Koje informacije bi Vam bile od koristi? Da li bi Vam to pomoglo da se bolje osjećate i izgradite kvalitetni odnos sa djevojkom/ženom s invaliditetom sa kojom ste u srodstvu?
- 3.4. Da li ste imali neprijatnih situacija u komunikaciji i/ili saradnji sa nadležnim osobama za pružanje usluga i ostvarivanje prava djevojke/žene s invaliditetom sa kojom ste u srodstvu (npr. doktorima, socijalnim radnicima, nastavnim osobljem, službenicima u lokalnim i drugim državnim organima i sl.)?
- 3.5. Da li ste, zbog toga što u porodici imate djevojku/ženu s invaliditetom, imali problema da zasnujete radni odnos/da savladate sve obaveze u školi i/ili fakultetu zbog toga što Vaši roditelji nisu imali dovoljno vremena da rade sa vama zbog obaveza oko Vaše sestre?
- 3.6. Da li ste, zbog toga što u porodici imate djevojku/ženu s invaliditetom, uskraćeni u zadovoljavanju svojih socijalnih potreba, tj. da li Vas briga oko nje/zauzetost Vaših roditelja sprječava da učestvujete u nekim socijalnim aktivnostima?
- 3.7. Da li Vas je neko u zadnjih pet godina direktno ili indirektno uslovljavao/prinudavao da učinite nešto, a to ne bi bio slučaj da u porodici nemate djevojku/ženu s invaliditetom?
- 3.8. Da li Vas je neko u zadnjih pet godina verbalno povrjeđivao zbog invaliditeta djevojke/žene sa kojom ste u srodstvu?
- 3.9. Da li Vas je u zadnjih pet godina neko fizički povrijedio, a to ne bi bio slučaj da u porodici nemate djevojku/ženu s invaliditetom ?
- 3.10. Da li Vam je neko u zadnjih 5 godina na bilo koji način izazivao osjećaj niže vrijednosti i poniženosti zbog invaliditeta djevojke/žene s invaliditetom sa kojom ste u srodstvu, a da nije navedeno prethodnim pitanjima?

4. KONKRETAN SLUČAJ DISKRIMINACIJE/NASILJA: Da li biste željeli da o nekom slučaju diskriminacije i/ili nasilja koji Vam se desio malo više popričamo? Ako želite, molim Vas ispričajte opširnije:

4.1. Šta se desilo? Kada se desilo? Kako se desilo? Gdje se desilo?

4.2. Da li Vam se nešto slično desilo još koji put, ili je to izolovan slučaj?

4.3. Kako ste se vi osjećali u toj situaciji?

4.4. Kako ste reagovali? Šta ste uradili?

- Ako ste reagovali: Da li je način na koji ste tada reagovali bio odgovarajući za Vas? Da li Vam je to bilo od pomoći?
- Ako niste reagovali kako ste željeli: Kako bi po Vama bilo adekvatno, šta je razlog tome? Da li ste bili blokirani nekom emocijom (strah, stid, zbunjenost, šok)? Ili Vam je nedostajalo nekih informacija šta da uradite, kome da se obratite?

4.5. Da li je još neko iz vaše porodice ili okoline znao i vidio šta se dogodilo? Ko je to bio? Da li je neko od njih reagovao?

- Ako jeste: Kako je reagovao? Šta je uradio? Ako nije reagovao kako ste željeli, kako bi po Vama bilo adekvatno, šta je razlog tome?
- Ako nije reagovao: Da li bi Vam bilo lakše da jeste? Zašto nije reagovao? Da li je bilo mogućnosti da reaguje? Ako je bilo, a nije reagovao, šta mislite da ga je odvratilo od mogućnosti da reaguje?

4.6. Da li ste Vi ili neko drugi iz porodice ili okruženja prijavili slučaj koji se desio?

- Ako ste prijavili: Kome ste prijavili? Kako su reagovali? Da li je reakcija bila odgovarajuća, po Vašem mišljenju? Ako nije: Šta mislite da su trebali da urade?
- Ako niste prijavili: Zašto niste? Da li je bilo mogućnosti da prijavite? Ako je bilo, a niste, šta Vas je odvratilo od mogućnosti da prijavite?

4.7. Da li mislite da bi Vam se navedena situacija dogodila i da u porodici nemate djevojku/ženu s invaliditetom? Mislite li da se prema osobama koje nemaju u srodstvu djevojku/ženu s invaliditetom okruženje bolje ophodi?

4.8. Šta je po vama razlog da neke osobe postupaju na navedene načine prema članovima /cama porodica djevojaka/žena s invaliditetom?

4.9. Da li znate za još neki slučaj diskriminatornog i nasilnog ponašanja prema članovima/cama porodica djevojaka/žena s invaliditetom?

5. ZAVRŠNA PITANJA

5.1. Da li želite da kažete još nešto što mislite da bi bilo značajno za predmet ovog razgovora, a nije obuhvaćeno već postavljenim pitanjima?

5.2. Imate li nekih sugestija za nosioce projekta?

5.3. Imate li nekih sugestija za donosioce odluka?

ANEKS III:

VODIČ ZA FOKUS GRUPE S AKTIVISTKINJAMA I PREDSTAVNICAMA ŽENSKIH ORGANIZACIJA I RELEVANTNIH INSTITUCIJA

1. Po vašem mišljenju i na osnovu vašeg dosadašnjeg iskustva, koja je razlika i da li je u praktičnom smislu ima, između žena s invaliditetom i žena bez invaliditeta koje trpe neki oblik nasilja?
2. Da li smatrate da su žene s invaliditetom više podložne nasilju i eksploataciji u odnosu na žensku populaciju bez invaliditeta?
 1. Ukoliko je odgovor da, na koji to način?
 2. Da li ste imale prilike da, ili u toku radne prakse ili kroz obrazovanje (formalno, neformalno) naučite kako prepoznati invaliditet i kako razlikovati vrste invaliditeta?
3. Po vašem mišljenju, da li su žene sa različitim vrstama invaliditeta podložne različitim vidovima nasilja, odnosno da li u odnosu na vrstu invaliditeta ishod nasilja može biti različit?
4. Da li ste u sklopu vaših programskih aktivnosti imali iskustva sa ženama s invaliditetom koje su žrtve nasilja ili eksploatacije? Da li su se neke programske aktivnosti isključivo i ciljano odnosile na prava žena sa invaliditetom?
5. Na osnovu vašeg dosadašnjeg iskustva, koji vid podrške su žene sa invaliditetom do sada najčešće predlagale ili zahtijevale? Da li ste bili u mogućnosti da im pružite predloženu odnosno zahtjevanu podršku?
6. Po vašem mišljenju, koliko same žene sa invaliditetom problem nasilja percipiraju kao važan i da li nasilje uopšte doživljavaju kao problem?
7. Da li smatrate da bi u vašem budućem radu trebalo sprovoditi neke konkretne mjere i aktivnosti u cilju suzbijanja nasilja i eksploatacije nad ženama sa invaliditetom ili njihovoj zaštiti od istog?
8. Koji su po vašem mišljenju neophodni servisi podrške za žene sa invaliditetom? Da li je realno očekivati da budu omogućeni u skorijoj budućnosti?
9. Po vašem mišljenju, da li je i koliko potreban neki organizovani i sistemski vid podrške ženama s invaliditetom koje su žrtve nasilja i eksploatacije? Koji bi to vid bio najpogodniji?

ISBN 978-9940-819-06-4

9 789940 819064 >